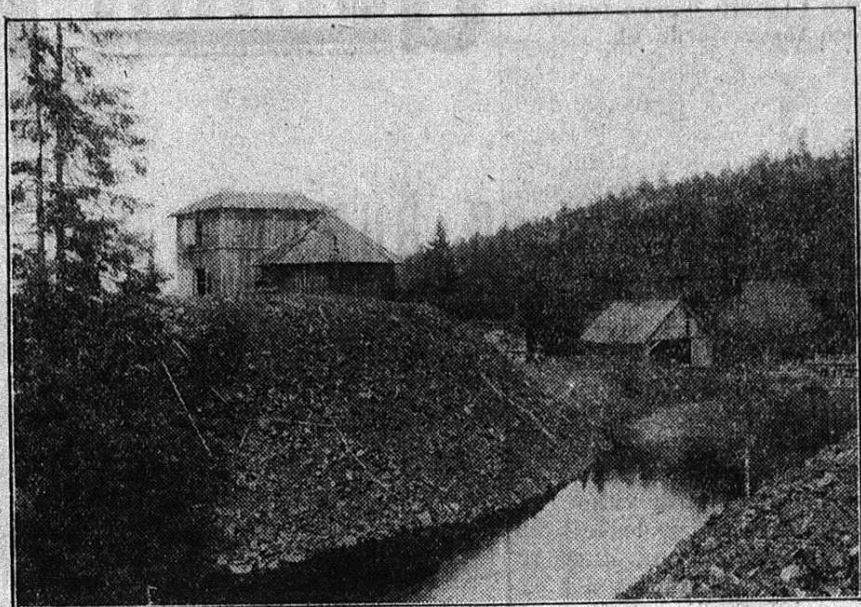

Tabergs sista masugn.

Den gamla Månsarps-ugnen under rivning.

Månsarps södra masugn.

Den sista masugnen i Tabergs bergslagslag rives just nu i dagarna.

Händelsen kan tyckas obetydlig, men den innebär dock det definitiva slutet på ett av de mest särpräglade kapitlen i småländsk bygdehistoria: kapitlet om Tabergs bergslagslag. Med den gamla ugnens rivning försvinner det sista synliga minnet av bergsdriften i det mäktiga Smålands-herget, den sista erinringen om en näring, som betydligt mycket för hela bygden. Man skall ej mer kunna säga: Här står den sista av de härdar, ur vilka tabergsjärnet flödade glödande rött i mörka vinternätter, med välmåga åt hela trakten och skapande karska, myndiga bergsmän med stolthet och självkänsla. Man skall ej heller någonsin mer få se en masugnshytta höja sig undersåttigt kraftig över den småländska granskogen, aldrig höra en konstmässigt smidd flöjel klirra från "rostens" tegeltäckta tak. Vore man en stämningssömnig skulle man nog också kunna säga, att alla de otaliga sägner och minnen, som här hade sin sista tillflykt och med vildmarksögd rädsla kröpo samman och undan för nutidslivet, fått sitt hem rivet och skövlut och drivits ut i skogarnas glömska.

Den gamla masugn, som här är fråga om och som nu är närmast rivet, låg omedelbart intill Tabergs-ånen och omkring en km. från Månsarps järnvägsstation. Skogen stod mörk och

sig ock att överge ett så farligt grannskap. För det mesta rädde dock ett godt förhållande mellan bergsrå och bergsmän. Så brukade stundom bergsgrödet självt komma ned till Sanderydsugnen för att låna bröd av masmästaren och givet är ju att denne varken ville eller vågade neka sådant storfolk. Det behövde masmästaren för övrigt aldrig ångra, ty tur hade han alltsedan i vad helst han företog sig, och rikedom drogs som av sig själv till gården.

Ännu finnas några av de forna bergsmännen kvar i bygden och gärna berätta de om det gamla bergslagslivet. En typisk representant för dem är Petter Andersson i Renstorp, hyttfogde åren 1875—1877 och masugnens järnförsäljare från 1872 till 1885. Med osviklig minnesgodhet och med ett drag av äkta smålandshumor berättar han gärna om den gamla tidens liv, om all dess möda och strävsamhet, men också om alla dess tillfällen till glädje och gamman. Man märker tydligt att bergshandteringen var huvudnäringen och att jordbruket nog ibland fick sitta emellan, ty bergsdriften krävde ju armar året rundt. På våren och sommaren trakhöggs den för kolningen avsedda skogen, vars återväxt man gynnade genom svedning och genom kvarlämnande av fröträd. Första året efter hygget såddes dock råg å svedjefällan, dels för att luckra upp jorden för skogens själv-sädd dels ock för att erhålla ett all-

glömska.

Den gamla masugn, som här är fråga om och som nu är närmast riven, låg omedelbart intill Tabergs-å:n och omkring en km. från Månsarps järnvägsstation. Skogen stod mörk och djup rundt omkring den och gav en allvarlig ram åt den karaktärsstarka, mörknadt röda hyttbyggnaden, som med sitt virrvarr av sammanstörtade bjälkar, gapande dörröppningar och jättefogade murar bjöd på en ovanligt rik stämning. Hur gammal ugnen var kan väl ej med bestämdhet sägas, men mindre än ett par hundra år kan den knappast ha varit. Ett 40-tal år tillbaka undergick den dock en ombyggnad, men ägde i allt fortfarande kvar det för den gamla bergsmanstiden karaktäristiska. Över 30 år hade den stått öde, sedan den sista "blåsningen" ägde rum vintern 1884-85. Hyttfogde var då Johannes Johansson i Tranhult, som alltså också blev bergslagens siste. Delägare i ugnen voro hyarna Sjöholt, Röshult, Månsarps by, Tranhult, Rönstorp, Hestra, Smörvik och Passarp, alla i Månsarps socken, Skjutebo och Vederyd i Byarum och Sävda i Angerdshestra.

Ett par stenkast från Månsarps södra masugn låg den s. k. Grevaugnen, för länge sedan riven och nu utmärkt endast av stora, i Vederydssjön brant stupande slagghögar. Den tillhörde grevarna v. Seih på Bratteborg och torde ha kommit till dem med riksrådet greve Gabriel von Seths andra fru, den vackra Margareta Lilliecreutz, som i ett sitt föregående äktenskap var gift med assessorn och bruksägaren Henrik von Linde, vars gravsten ännu finnes bevarad å Månsarps kyrkogård.

Omedelbart nedanför Taberg lågo ett par andra masugnar, "Herraugnen" som ägdes av herrarna till Tahegård, och "Sanderydsugnen", vars ägare voro bönder i Sanderyd. Andra ugnar, alla för längesedan försvunna, funnos bl. a. vid Hörle, Götafors, Mobro, Kråkebo, Rosjö, Lomsjö och Nissafors. När alla dessa ugnar under vinternätterna voro i verksamhet, blev himlen neiden rundt upplyst av hårdarnes röda sken, berätta ännu de gamle.

Gemensamt för alla dessa ugnar var att den malm de förädlade kom från Taberg, i vilken de alla också ägde sina andelar eller "utmål". Härigenom kom också det mäktiga berget att spela in i bergsmännens liv och föreställningsvärld, med en styrka, som man nu knappast kan föreställa sig. Otaliga voro de sägner som berättades om bergarådet och om de underjordens vättar, på vilka berget troddes rikt. Fortfarande kan man i Månsarpstrakten få höra om huru bergarådet nekade bergsmännen att fortsätta sprängningarna i det s. k. stollabålet, som ännu syns sträcka sig djupt och outforskat in i berget. Man bröt och sprängde, säges det, men en dag ropade det högt, så att alla intill de arbetande

för kolningen avsedda skogen, vars återväxt man gynnade genom svedjning och genom kvarlämnande av fröträd. Första året efter hygget såddes dock råg å svedjefällan, dels för att luckra upp jorden för skogens själv-sådd dels också för att erhålla ett alltid välkommet tillskott i mjölbingen. Själva kolningen företogs vanligen i september och oktober.

På sommaren skedde den egentliga malmbrytningen, ett ingalunda ofarligt arbete, som trots all försiktighet stundom kunde vålla rätt svåra olyckor. Den sista mer betydande inträffade någon gång på 1880-talet, då som det beräknas ej mindre än 2,300 skeppund malm genom en allt för kraftig sprängning bragtes att rasa. Två arbetare, Karl Tunberg i Sörskog och Karl Danielsson i Stenbäcken följde med i djupet och dödades av stenmassorna. Dänet av rasen hördes på halvmilslångt avstånd.

På det hela taget var dock malmen bekväm att bryta. Ett säreget drag för berget var att kvalitén var bäst högst uppe och sedan försämrades ju djupare ned man kom. Järnhalten var låg, endast 27 å 28 eller högst 30 proc., och malmen var ovanlig hårdhet, men det järn som utvanns lär ansetts för Sveriges bästa. Det var också mycket berömt och efterfrågat till kvalitéarbeten och med stolthet berättar man än, att tabergsjärnets kvalitéf var känd långt utom landet.

Så snart den första snön fallit vidtog framforslingen av malmen till de olika ugnarna. Det var ett raskt och hurtigt liv, som då utvecklades på de backiga och ofta svårframkomliga vägarna. "Jag vill lova att ingen frös", säger på tal härom Petter Andersson, som i mycket är sagesmannen för dessa anteckningar. Oftast använde man oxar till malmforslingen. De voro f. ö. så godt som ortens enda dragare. I medeltal lastades 10 skeppund på varje par oxar, men stundom ända till 15.

I masugnen sköttes arbetet huvudsakligen av hyttmästaren, masdrängen och en person från hyttelaget, vilken utsågs i tur och ordning. Ledare för det hela var hyttfogden. Han bestämde tiden för blåsningens början och slut, höll reda på hyttelagets arbetsskyldighet o. s. v. Vanligen tog arbetet vid ugnen sin början i december och pågick sedan 4 å 5 månader, någon gång t. o. m. till slutet av maj. Hela bygden fick som nytt liv då blåsningen började: malmforor drogo i långa rader över de snöhöljda skogsvägarna eller också sändes det utvunna tackjärnet bort till de hammarsmedjor och järnverk, som genom masugnens järnsäljare försäkrat sig om sådant. Ofta kunde det hända att en myndig brukspatron själv infann sig i masugnen för att göra upp ett avtal eller framställa någon önskan i avseende på det järn, han sedan skulle förädla. Långt förnämligare besök ha f. ö. de gamla masugnarna fått mottaga.

voro byarna Sjöholt, Röhult, Månsarps by, Traahult, Renstorp, Hestra, Smörvik och Passarp, alla i Månsarps socken, Skjutebo och Vederyd i Byarum och Sävdabol i Angerdshestra.

Ett par stenkast från Månsarps södra masugn låg den s. k. Grevaugnen, för länge sedan riven och nu utmärkt endast av stora, i Vederydssjön brant stupande slagghögar. Den tillhörde grevarna v. Seih på Bratteborg och torde ha kommit till dem med riksrådet greve Gabriel von Seths andra fru, den vackra Margareta Lilliecreutz, som i ett sitt föregående äktenskap var gift med assessorn och bruksägaren Henrik von Linde, vars gravsten ännu finnes bevarad å Månsarps kyrkogård.

Omedelbart nedanför Taberg lågo ett par andra masugnar, "Herraugnen" som ägdes av herrarna till Tahe gård, och "Sanderydsugnen", vars ägare voro bönder i Sanderyd. Andra ugnar, alla för längesedan försvunna, funnos bl. a: vid Hörle, Götafors, Mobro, Kråkebo, Rosjö, Lomsjö och Nissafors. När alla dessa ugnar under vinternätterna voro i verksamhet, blev himlen nejden rundt upplyst av hårdarnes röda sken, berätta ännu de gamle.

Gemensamt för alla dessa ugnar var att den malm de förädlade kom från Taberg, i vilken de alla också ägde sina andelar eller "utmål". Härigenom kom också det mäktiga berget att spela in i bergsmännens liv och föreställningsvärld med en stynka, som man nu knappast kan föreställa sig. Otaliga voro de sägner som berättades om bergarådet och om de underjordens vättar, på vilka berget troddes rikt. Fortfarande kan man i Månsarpstrakten få höra om huru bergarådet nekade bergsmännen att fortsätta sprängningarna i det s. k. stollahålet, som ännu syns sträcka sig djupt och outforskat in i berget. Man bröt och sprängde, säges det, men en dag ropade det högt alldeles intill de arbetande: "Nu är det nog! Nu är det nog, för nu ha'n I kommit till min sängastolpe". Man förstod granneligen vem det var som ropade och man skyndade

bekvämt att bryta. Ett säreget drag för berget var att kvalitén var bäst högst uppe och sedan försämrades ju djupare ned man kom. Järnhalten var låg, endast 27 å 28 eller högst 30 proc., och malmen av ovanlig hårdhet, men det järn som utvanns lär ansetts för Sveriges bästa. Det var också mycket berömt och efterfrågat till kvalitétarbeten och med stolthet berättar man än, att tabergsjärnets kvalitet var känd långt utom landet.

Så snart den första snön fallit vidtog framforslingen av malmen till de olika ugnarna. Det var ett raskt och hurtigt liv, som då utvecklades på de backiga och ofta svårframkomliga vägarna. "Jag vill lova att ingen frös", säger på tal härom Petter Andersson, som i mycket är sagesmannen för dessa anteckningar. Oftast använde man oxar till malmforslingen. De voro f. ö. så godt som ortens enda dragare. I medeltal lastades 10 skeppund på varje par oxar, men stundom ända till 15.

I masugnen sköttes arbetet huvudsakligen av hyttmästaren, masdrängen och en person från hyttelaget, vilken utsågs i tur och ordning. Ledare för det hela var hyttefogden. Han bestämde tiden för blåsningens början och slut, höll reda på hyttelagets arbetsskyldighet o. s. v. Vanligen tog arbetet vid ugnen sin början i december och pågick sedan 4 å 5 månader, någon gång t. o. m. till slutet av maj. Hela bygden fick som nytt liv då blåsningen började: malmforor drogo i långa rader över de snöhöljda skogsvägarna eller också sändes det utvunna tackjärnet bort till de hammar-smedjor och järnverk, som genom masugnens järnsäljare försäkrat sig om sådant. Ofta kunde det hända att en myndig brukspatron själv infann sig i masugnen för att göra upp ett avtal eller framställa någon önskan i avseende på det järn, han sedan skulle förädla. Långt förnämligare besök ha f. ö. de gamla masugnarna fått mottaga. Ännu berättas det huru Gustaf II Adolf besökte bygden och talade med förfäderna till sena tiders bergsmän samt lovade och gav dem roteringsfri-

Omedelbart nedanför Taberg lågo ett par andra masugnar, "Herraugnen", som ägdes av herrarna till Tahe gård, och "Sanderydsugnen", vars ägare voro bönder i Sanderyd. Andra ugnar, alla för längesedan försvunna, funnos bl. a: vid Hörle, Götafors, Mobro, Kråkebo, Rosjö, Lomsjö och Nissafors. När alla dessa ugnar under vinternätterna voro i verksamhet, blev himlen neiden rundt upplyst av hårdarnes röda sken, berätta ännu de gamle.

Gemensamt för alla dessa ugnar var att den malm de förädlade kom från Taberg, i vilken de alla också ägde sina andelar eller "utmål". Härigenom kom också det mäktiga berget att spela in i bergsmännens liv och föreställningsvärld med en stycka, som man nu knappast kan föreställa sig. Otaliga voro de sägner som berättades om bergarädet och om de underjordens vättar, på vilka berget troddes rikt. Fortfarande kan man i Mänsarpsträkten få höra om huru bergarädet nekade bergsmännen att fortsätta sprängningarna i det s. k. stollahålet, som ännu syns sträcka sig djupt och utforskat in i berget. Man bröt och sprängde, sägdes det, men en dag ropade det högt alldeles intill de arbetande: "Nu är det nog! Nu är det nog, för nu ha'n I kommit till min sängastolpe". Man förstod granneligen vem det var som ropade och man skyndade

som i mycket är sagesmannen för dessa anteckningar. Oftast använde man oxar till malmforslingen. De voro f. ö. så godt som ortens enda dragare. I medeltal lastades 10 skeppupd på varje par oxar, men stundom ända till 15.

I masugnen sköttes arbetet huvudsakligen av hyttmästaren, masdrängen och en person från hyttelaget, vilken utsågs i tur och ordning. Ledare för det hela var hyttefogden. Han bestämde tiden för blåsningens början och slut, höll reda på hyttelagets arbetsskyldighet o. s. v. Vanligen tog arbetet vid ugnen sin början i december och pågick sedan 4 å 5 månader, någon gång t. o. m. till slutet av maj. Hela bygden fick som nytt liv då blåsningen började: malmforor drogo i långa rader över de snöhöljda skogsvägarna eller också sändes det utvunna tackjärnet bort till de hammar-smedjor och järnverk, som genom masugnens järnsäljare försäkrat sig om sådant. Ofta kunde det hända att en myndig brukspatron själv infann sig i masugnen för att göra upp ett avtal eller framställa någon önskan i avseende på det järn, han sedan skulle förädla. Långt förnämligare besök ha f. ö. de gamla masugnarna fått mottaga. Ännu berättas det huru Gustaf II Adolf besökte bygden och talade med förfäderna till sena tidens bergsmän samt lovade och gav dem roteringsfri-

Men någon tänker: Här i Sverige är dock fred. Vi äro oskyldiga i den skam, som drabbar det kristna namnet. Visst finns även bland oss mycken ogudaktighet, men det se icke hedningarna. De hava intet ondt av det.

Men säg! Har du glömt japanerna? Ärligen resa japanerna genom vårt land för att studera våra förhållanden, och deras ögon läsa djupet av våra hjärtan. Och vad få de se? De skåda en gammal kristlig kultur, som skyltar med korsets tecken, men lämnar Guds ära åt avgudarna, först och främst åt Mammon. Hur många vilja försvara Guds ära? De äro få. Hädaren får saklöst trampa Guds ord i stoftet, häna och smäda den Högste, bäst han vill. På sådant följer intet

het och andra privilegier. De kände också, de gamla bergsmännen, sitt värde och brukade med stolthet säga att "det femte ståndet" — bergsmännen — i avseende på privilegier och skatteförmånor kom närmast adeln.

Nu försvinner dock det sista minnet från bergslagstiden. Kanske dock ej, ty ännu höjer sig Taberg mörkt och mäktigt över bygden. Så länge det ännu dominerar landskapet skall nog minnet av de gamla småländska bergsmännen leva kvar. Det äro de ock väl värda.

H. Wibling.